

Ю. О. Пилипенко

здобувач, старший викладач
кафедри цивільно-правових дисциплін
Одеського національного університету
імені І. І. Мечникова

ПРОБЛЕМНІ ПИТАННЯ ПРАВОВИХ ПІДСТАВ ВИЗНАННЯ МАЙНА СПІЛЬНОЮ СУМІСНОЮ ВЛАСНІСТЮ ФАКТИЧНОГО ПОДРУЖЖЯ

Відомо, симбіоз норм матеріального та процесуального права є запорукою детального, логічного та послідовного регулювання суспільних відносин. Особливо відчутним це стало починаючи з 2010 року, коли висновки Верховного Суду України стали фак-

тично ще одним джерелом права в Україні. Проте наразі ми маємо можливість констатувати той факт, що саме так зване прецедентне право стало причиною виникнення колізій між різними джерелами права, що регулюють одні і ті самі правовідносини, зокрема це стосується питання правових підстав визнання майна спільною сумісною власністю фактичного подружжя.

Якщо звернутися до положень Сімейного кодексу України, можна встановити, що, відповідно до ч. 4 ст. 3 СК України, сім'я створюється на підставі шлюбу, кровного споріднення, усиновлення, а також на інших підставах, не заборонених законом, і таких, що не суперечать моральним засадам суспільства. Як вбачається зі змісту статей 74, 91 СК України, до таких, не заборонених законом та таких, що не суперечать моральним засадам суспільства, підстав виникнення сімейних правовідносин відноситься спільне проживання чоловіка та жінки однією сім'єю, які не перебувають у шлюбі між собою, тобто так званий фактичний шлюб [1, ч. 4 ст. 3, 74, ст. 91].

На відміну від положень діючого законодавства, Кодекс про шлюб і сім'ю УРСР 1969 року (далі КпШС) не містив подібної норми, яка б на законодавчому рівні визначала подібні правові підстави виникнення сімейних правовідносин. Так, редакція ст. 2 КпШС встановлювала, що даний кодекс регулює особисті і майнові відносини, які виникають в сім'ї, і цією самою нормою наводила вичерпний перелік юридичних фактів, якими визначались правові підстави для виникнення сімейних правовідносин, серед них такі як: шлюб, кровне споріднення, усиновлення, опіка, піклування і прийняття дітей на виховання [2, ст. 2]. З аналізу положень даного нормативного акту можна дійти висновку про те, що спільне проживання та ведення домашнього господарства жінкою та чоловіком, що не перебували між собою у шлюбі, не являло собою юридичного складу, який би згідно зі ст. 2 КпШС став підставою для віднесення таких осіб до складу сім'ї. Більше того, ні особисті немайнові, ні майнові відносини, що склались між такими особами, не регулювались положеннями КпШС.

Перший натяк на те, щоб віднести фактичне подружжя до членів сім'ї, надавши їм деякі житлові права, містила стаття

64 Житлового кодексу УРСР 1983 року, якою до членів сім'ї було віднесено дружину наймача, їх дітей і батьків, а крім того членами сім'ї могли бути визнані й інші особи, за умови, якщо вони постійно проживали разом з наймачем і вели з ним спільне господарство [3, ст. 64]. Вбачається, що даною редакцією ЖК УРСР було не лише здійснено змогу розширення обсягу житлових прав фактичного подружжя, а і законодавчо визначено можливість визнання їх в якості членів сім'ї.

Важливо звернути увагу на той факт, що чинне на той момент цивільне процесуальне законодавство передбачало можливість встановлення судом фактів, що мають юридичне значення, а саме — перебування громадянина на утриманні або перебування у фактичних шлюбних відносинах у встановлених законом випадках, якщо шлюб в органах запису актів громадянського стану не міг бути зареєстрований внаслідок смерті одного з подружжя (ст. 273 ЦПК УРСР від 18.07.1963 р.) [4, ст. 273]. При цьому процесуальний закон не передбачав правових підстав ухвалення судового рішення про «визнання осіб членами сім'ї». З наведеного вбачається невідповідність змісту норм матеріального та процесуального права, що не могло не відобразитись на правильності та однаковості застосування норм права на практиці.

Не дивлячись на наявність перших подібних кроків до визнання правових наслідків фактичного шлюбу, нормами чинних на той час ні КпШС УРСР, ні ЦК УРСР не передбачалося правових підстав для виникнення права спільної сумісної власності чоловіка та жінки, які проживали однією сім'єю без реєстрації шлюбу. В майновому аспекті такі чоловік та жінка не розглядалися як учасники майнових сімейних правовідносин, з юридичної точки зору вони існували як цілком самостійні не пов'язані між собою суб'єкти цивільних прав та обов'язків. Звідси, оскільки майнові відносини між фактичним подружжям залишались неврегульованими нормами сімейного права, до майна, набутого за час подібного проживання, застосовувались загальні положення цивільного законодавства.

Револьюційним, на думку Верховного Суду України, стало прийняття у 1991 році Закону України «Про власність», який

у ст.ст. 17, 18 передбачив, що майно, придбане внаслідок спільної праці членів сім'ї, або майно, придбане внаслідок спільної праці громадян, що об'єдналися для спільної діяльності, коли укладеною між ними письмовою угодою не визначено інше, є спільною сумісною власністю [5, ст. 17, 18].

На наш погляд, виходячи з аналізу положень норм сімейного, цивільного та цивільного процесуального законодавства щодо нормативного визначення поняття «член сім'ї», що діяло на момент прийняття даного закону, фактичне подружжя не могло бути визнано сім'єю, а отже на правовідносини, що склалися між такими особами, не поширюються положення ст. 17, 18 ЗУ «Про власність».

Протилежного висновку дійшов Верховний Суд України, який в своїй постанові від 25 грудня 2013 р. у справі за № 6-135цс13 про встановлення факту спільного проживання однією сім'єю чоловіка та жінки без реєстрації шлюбу й поділ спільного майна подружжя зазначив, що нормами КпШС України не передбачалося виникнення права спільної сумісної власності чоловіка та жінки, які проживають однією сім'єю без реєстрації шлюбу. Відповідно до роз'яснень, що містяться в пункті 12 постанови Пленуму Верховного Суду України від 12 червня 1998 року № 16 «Про застосування судами деяких норм Кодексу про шлюб та сім'ю України» (у редакції, яка була чинною на момент спірних правовідносин), спори про поділ майна осіб, які живуть однією сім'єю, але не перебувають у зареєстрованому шлюбі, мають вирішуватися згідно з пунктом 1 статті 17 Закону України «Про власність», відповідних норм ЦК Української РСР та з урахуванням пункту 5 постанови Пленуму Верховного Суду України від 22 грудня 1995 року № 20 «Про судову практику у справах за позовами про захист права приватної власності». Правила статей 22, 28, 29 КпШС України в цих випадках не застосовуються. В своїй постанові суд наголошує на тому, що згідно із частиною першою статті 17 Закону України «Про власність» майно, придбане внаслідок спільної праці членів сім'ї, є їх спільною сумісною власністю, якщо інше не встановлено письмовою угодою між ними. Частиною другою статті 112 ЦК Української РСР 1963 року визначено

но, що сумісною власністю є спільна власність без визначення часток. За змістом пункту 5 постанови Пленуму Верховного Суду України від 22 грудня 1995 року № 29 «Про судову практику у справах за позовами про захист права приватної власності» (у редакції, яка була чинною на час виникнення спірних правовідносин), розглядаючи позови, пов'язані зі спільною власністю громадян, суди повинні виходити з того, що відповідно до чинного законодавства спільною сумісною власністю є не лише майно, нажите подружжям за час шлюбу (статті 16 Закону «Про власність», статті 22 КпШС України), а й майно, придбане внаслідок спільної праці членів сім'ї, або майно, придбане внаслідок спільної праці громадян, що об'єдналися для спільної діяльності, коли укладеною між ними письмовою угодою визначено, що воно є спільною сумісною власністю (пункту 1 статті 17, статті 18, пункту 2 статті 17 Закону України «Про власність»), тощо. Отже майно, набуте під час спільного проживання особами, які не перебувають у зареєстрованому шлюбі між собою, є об'єктом їхньої спільної сумісної власності, якщо: 1) майно придбане внаслідок спільної праці таких осіб, як сім'ї (при цьому спільною працею осіб слід вважати їхні спільні або індивідуальні трудові зусилля, унаслідок яких вони одержали спільні або особисті доходи, об'єднані в майбутньому для набуття спільного майна, ведення ними спільного господарства, побуту та бюджету); 2) інше не встановлено письмовою угодою між ними. Сам факт перебування у фактичних шлюбних відносинах без установлення ведення спільного господарства, побуту та бюджету не є підставою для визнання права власності на половину майна за кожною зі сторін. Тільки в разі встановлення цих фактів положення частини першої статті 17 Закону України «Про власність» вважається правильно застосованим [6].

Така сама по суті позиція висловлена в постанові Судової палати у цивільних справах Верховного Суду України від 18 вересня 2013 року № 6-66цс13 [7].

Вбачається, що у своїх висновках ВСУ акцентує увагу саме на правових підставах віднесення майна фактичного подружжя до спільного сумісного, не приділивши при цьому належної уваги правовим підставам застосування до осіб, що прожива-

ли однією сім'єю без реєстрації шлюбу, до 2004 року дефініції «члени сім'ї».

Подібні висновки ВСУ суперечать роз'ясненням, що містяться в п. 11 Постанови Пленуму Верховного Суду України від 31 березня 1995 року № 5 «Про судову практику в справах про встановлення фактів, що мають юридичне значення», зі змінами та доповненнями, встановлення судом факту перебування у фактичних шлюбних відносинах на підставі п. 5 ст. 273 ЦПК України може мати місце, якщо такі відносини виникли до 8 липня 1944 року і тривали до смерті /пропажі безвісти на фронті/ одного з подружжя, внаслідок чого шлюб не може бути зареєстровано в органах РАГС. В інших випадках заяви про встановлення факту перебування у фактичних шлюбних відносинах судовому розгляду не підлягають [8].

Фактично ВСУ своїм висновком у постанові від 25 грудня 2013 р. у справі за № 6-135цс13, встановивши факт спільного проживання однією сім'єю чоловіка та жінки без реєстрації шлюбу у період з 2000 року до березня 2008 року й здійснивши поділ спільного сумісного майна фактичного подружжя, не врахував положення ст. 58 Конституції України, відповідно до якої Закони та інші нормативно-правові акти не мають зворотної дії в часі, крім випадків, коли вони пом'якшують або скасовують відповідальність особи.

Зважаючи на той факт, що положення Пленуму ВСУ носять рекомендаційний характер, тоді як висновки Верховного Суду України щодо застосування норми права, викладені у його постанові, прийнятій за результатами перегляду рішень судів касаційних інстанцій, є обов'язковими до застосування всіма суб'єктами владних повноважень, які у своїй діяльності використовують нормативно-правовий акт, що містить відповідну норму права, фактично створено прецедент, за яким можливо встановлювати факт спільного проживання однією сім'єю чоловіка та жінки без реєстрації шлюбу починаючи не з 01.01.2004 року, а з 26.03.1991 року і здійснювати поділ набутого починаючи з 26.03.1991 року спільного майна фактичного подружжя як спільного сумісного, застосовуючи до даних правовідносин не Розділ 8 СК України, а положення статей 17, 18 ЗУ «Про власність».

На наш погляд, подібні висновки ВСУ були зроблені з перевищенням повноважень, фактично є прикладом розширеного тлумачення норм права, що не лише не сприяє створенню одностайної судової практики, а й суперечить імперативним вимогам закону щодо змісту судового рішення. З метою подальшого запобігання порушення прав та законних інтересів осіб дане питання потребує детального наукового вивчення та практичного осмислення.

Література

1. Сімейний кодекс України [Електронний ресурс]: Закон України від 10.01.2002 із змін., внес. згідно із Законами України: за станом на 29.10.2017 р. — Режим доступу: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/2947-14>.
2. Кодекс про шлюб та сім'ю України [Електронний ресурс]: Закон України від 20.06.1969 р., Закон втратив чинність від 01.01.2004 р. — Режим доступу: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/2947-14>.
3. Житловий кодекс Української РСР [Електронний ресурс]: Закон України від 30.06.1983 р.: за станом на 29.10.2017 р. — Режим доступу: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/5464-10>.
4. Цивільний процесуальний кодекс України [Електронний ресурс]: Закон УРСР від 18.07.1963 р., Закон втратив чинність від 01.09.2005 р. — Режим доступу: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/1501-06>.
5. Про власність [Електронний ресурс]: Закон України від 07.02.1991 р., Закон втратив чинність від 27.04.2007 р. — Режим доступу: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/697-12>.
6. Постанова Верховного Суду України від 25 грудня 2013 р., справа за № 6-135цс13 [Електронний ресурс]. — Режим доступу: [http://www.scourt.gov.ua/clients/vsu/vsu.nsf/\(documents\)/1E7028E0085463F7C2257C4D002C70A7?OpenDocument&year=2013&month=12&](http://www.scourt.gov.ua/clients/vsu/vsu.nsf/(documents)/1E7028E0085463F7C2257C4D002C70A7?OpenDocument&year=2013&month=12&).
7. Постанова Верховного Суду України від 18 вересня 2013 р., справа за № 6-66цс13 [Електронний ресурс]. — Режим доступу: [http://www.scourt.gov.ua/clients/vsu/vsu.nsf/\(documents\)/5091031EED6F3F48C2257C92003A6C70](http://www.scourt.gov.ua/clients/vsu/vsu.nsf/(documents)/5091031EED6F3F48C2257C92003A6C70).
8. Про судову практику в справах про встановлення фактів, що мають юридичне значення [Електронний ресурс]: Постанова Верховного Суду України від 31.03.1995 р. № 5. — Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/v0005700-95>.